

այլոսն պակասի, յոյնն իշարդադրոյ, — Մեր կարծեաք ինդրական իշարդադրոյ բառը արդիւնք է երկու կից բառերու իրարու հետ շփոթման. բառերն իրարմէ անջատուիմք եւ փոքրիկ սրբագրութեամբ կ'ընթեանում այսպէս. «Ջի իմացիս թէ ոչ ընդ իշար եւ յաթիւն ինչ տեսմ, այլ այնպէս որպէս եւ են իսկ», այս սրբագրութեամբ յաթիւն ընտրի եւ դասակարգ բառը կ'ուսենայ նոր վկայութիւն մըն ալ. համա. Ույ. Մեի. Մ. Գի. «Մի այսոյ լինիցիս, քանզի գոյ յոյս դասակարգ, զի ոչ յաթիւն կատարել պատուհանից, Ա. հար. էլ 159, «Մի որ իւրովն իշարդ զիմիցէ եթալ ի փորձութիւն», ալ, էլ 183, «Ինչ մը վեր կը դրուի «ոչ իւրովն իշարդ», Այսպէս ուղղելն է փլշն յաթիւն, ընթերցանութ. «Վաս որչ եւ Հերակլիտոսն ոչ վայրագորս եւ յաթիւն տես. այս ցամաք հոգիս իմաստուն եւ առաքիլն է», Նոտիւնու. Ի. Ի. Բ., էլ 117. այսպէս նաեւ. «Սար. հալ. (ՀԲ). Ապա թէ ոչ յաթիւն եւ յաթիւն արեւը դասակարգութիւնն այսպիսի ընկալու եկեղեցի», Հայկազանը յաթիւն եւ յաթիւն բառերուն տարբեր նշանակութիւններ յայտնաբերելով աւելորդ տեղ իրարմէ կ'անջատէ — Ուկերքերն ի Վալուրս մից ճառարնի (ՀԳ. էլ 447—556) վերջնը դուռ ոսկեգարեան է, բուրդովն տարբեր նախորդ հինգ ճառերու յայտնաբերութեան. Նորայր տառ միտ չէ գրած (կըրն իշարդադրոյ, էլ 23—24):

ՁԵՑ. Բառերու այսպէս իրարու հետ շփոթման յառաջ եկած վերափոխութիւն շատ ազգայ օրինակ կրնայ ընծայել Եփրատի Գոգոսարաց Մեիւնիւնն հեռեւեալ անիմաստ հասուածը «եկին վասն երկուց փոխադրելն Նոր Նիւն ի ձեռն նորոս, հար. Ա., էլ 337. այս հասուածը առանց ձեռագրական համեմատութեան լուծել գրեթէ անկարելի է. Մասնադարձութիւն թիւ 229 Ձեռագիրը (Վարդապետ) Հասարակ Մեիւնիւնն կնի կտուրեւն) կու տայ բարեբախտաբար լուծման բանալին «եկին վասն երկուց փոխադրելն որ սկսն ի ձեռն նորոս, թղ. 174բ. — «Փոխադրելն» բառն է առաւ եւ «անկան», բայի նախորդիւր — դիրք կցուելով երկու կողմանէ «որ. յարարական գերանուան հետ, յառաջ բերած են ապագին միջին հասուածը:

ՁԵՑ. 1896ին հրատարակեց Կարապետ Վարդապետ (այժմ Եպիսկոպոս) Երուսաղէմի Յովհաննէս Եպիսկոպոսին թուղթն առ Սրաւ Մարտիկի Կաթողիկոս. «Գրաւորարանական տեսակետից, կ'ըսուի Յուսուրաբանին մէջ, նորա արժեքը շատ ընդին է», միւր առկայն առիթ ունեցանք մասնաշնչել անոր գրաւորարանական տեսակետէ կտրուել որ մէկ առաւելութիւնը ի թերթին Zeitschrift für kath. Theologie, 1910, p. 218. Այս առթիւ առջեւի օրինակիս լուսանցքին վրայ նշանակած եմ սրբագրութիւններ, որոնցմէ մին է հետեւեալը. «Եւ գարնեաց Գոյիսու եւ Երբ եւ Պետրոս Ամենօրացի եւ Յուլիանոս Արխիեպիսկոպոսի, որը նորաձեւս իմն մուծին յաղանգն եւսիւր», էլ 9. այսպիսի է հոս եւս Երբ ընթերցուածը, այս տեղ ալ բառերու անգամաներն շփո

թուած են իրարու հետ, զորոնք եթէ զատեց կ'ուսենանք ընթացիկ նախագաւառութիւն մը «Գոյիսու եւ Սեբեր (Severus) եւ Պետրոս Ամենօրացի»,

ՁԵՑ. «Որ կողմէ զերկիս յախտանն ժամանակ, լցուցանէ (այլ. լցուցի) դառ իւրովն չարքանեալը. Յոյս, էլ 67. Բարուրէն յառաջ բերուած այս հասուածը գերմաներէն կը թարգմանուի. und ihn (d. h. den Erdboden) erfüllt mit allerlei Vierfüßigen (աշիւ աշիւ չարքանեալը) եւ առորիւ կը ծանօթագրուի «բառական իւրովն (mit Fettstücken) եւ լարուածեալ (Vierfüßigen) — Փիլոսի եւ Իրենիոսի գործը թարգմանութեան լեզուական դժուր աղբար ինդրական բառի իմաստը կը լուծէ իբրեւ ինչ, յոյս, զորոս. Փիլոսի թարգմանիչը կը գրէ. «Ընդէր Կոյիս յետ առաւել երախայրեաց նախնեակս բարեալ բերէ. իսկ Արեւ յանդրանկացն եւ ի նորոս» ոչ յետ առաւել, Ա. Բ. էլ 42, որ Ա. Գրքը թարգմանութեան մէջ այսպէս կը թարգմանուի. «Ան Հարէլ յանդրանկաց շանց իւրաց եւ ի շարդարոյ նոցա» Ծան. Գ. 4. ուստի բնագրին հաւատարիմ մնալու համար Իրենիոսի հասուածը թարգմանելու է mit fetten Vierfüßigen. Նոր պարսկերէնի մէջ արդէ ծար կը նշանակէ գէր, պարսա (fett), ծարբա, ծարբի, ծարբի, պարսա, գիրուց (Fette), Hübschmann, Arm. Gramm., S. 188, որմէ փոխառութիւն է բառս:

(Երուսաղէմ)

Հ. Ա. ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՍ

ՄԱՅԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՆՈՐԱՅԻՆՆԵՐ ՀՈՐԱՅԻՆՆԵՐ ՄԵ ԶՆՆՈՐ ԳԼԿԻՐ
ՊՈՏՄՈՐԹԵՆԵՆ

Ձեռք Գլկի «Ցարոսոյ պատմութիւնն», ունեցած է յոյսոյ չորս հրատարակութիւն (Կ. Պոլս, 1719, Կալիպոս, 1814, Վենետիկ, 1832 եւ 1889) եւ զաղդերէն կրկին թարգմանութիւն (Պարսի, 1863 եւ 1897). բայց չունինք առկալն ձեռագրաց բաղդատութեամբ գոհացողիչ բնագիր մը. չնայելով որ մեծ թուով ծանօթ են անկէ ձեռագիրները:

Կարեւոր է համեմատութեամբ ծանօթ օրինակաց կատարել քննական հրատարակութիւն մը, որ առանց տարակուսել բոլորովին նոր բնագիր մը պիտի ընծայէ:

Ով առիթ ունեցած է զբաղելու Ձեռնորայ ձեռագիրներով. համարուած ըլլալու է թէ չէ հասած միզի գրուածք մը, որ այնպէս երթարկուած ըլլայ ընդօրինակողներու կամայականութեան, ինչպէս այս գրութիւնը. «Որ եւ մեջ ծանօթ օրինակ գեւ հեղինակին բոլոր գրածք չի բովանդակեր, եւս առաւել իր գրել ուղածը, կը գրէր Հ. Արեւան (Հայտապատմ. Ա. 79):

դիվը, Հին Հայոց սիրելագոյն այս աստուածները, ևս այս պարագան Պ. խալաթեանցի համար մէկն է զխալաթ փաստերէն, որոնց վրայ հիմնուելով նա կ'եզրակացնէ թէ « Զնորի պատմութիւնը եւ ան. վաւեր է եւ կեղծ »: Ըստ հետեւորդի եթէ գտնենք Զնորի ձեռագործներէն, ուր յիշուած ըլլան այդ աստուածները կամ անոնցմէ մին ու միւրը, իրաւունք պիտի ունենանք լրջօրէն տարաբանելու Պ. խալաթեանցի եզրակացութեան վրայ:

Արեւելոս տեսայ Ողուեսագործը մը, որուն մէկ պահպանիչը էջ մըն է Զնորէն, գրուած բամբակեայ թղթի վրայ: Պահպանակին այժմեան մեծութիւնն է 21×15 սմ. բայց երկուքի ծալուած է ինչի՞նչ՝ Ողուեսագործին մեծութեան յարմար. ցուելու համար: Նախապես անկի մեծ է եղած թուղթիւնն է երկրորդն: Բայց լայնքն ու երկայն. քնն փորձառուած ըլլալով, իւրաքանչիւր էջի վրայ մէկ սիւնակը միայն ամբողջ ձեռքած է (լայնքէն): Երկրորդ սիւնակէն հաջորդ 1-է գրեր կը կարգաւորուին իւրաքանչիւր սողի վրայ: Գրեր կը նշանի բոլորգրի. ունի սակայն ասանձնապատուի ձեւեր, որոնք կը տարբերին այդ անունով ծանօթ գրչութեան ոճէն: Իւրաքանչիւր էջ 21 սող կը պարունակէ. ամէն սող՝ 21—26 գիր, գրուած սեւ մկանով, որ թերեւս շատ հին ըլլալուն՝ քիչ մը շէկի կը գտնեն: Ցեցն ու կազմարար տեղ տեղ ծակելուած են թուղթը, որ շատ ալ աղտոտած է, եւ գրերը փոխարաւ կը կարգաւորեն: Մէկ երեսին վրայ կայ մաս մը՝ Լուսաւորչէն առ Ղեւոնդ Հայրապետէն զատ Ս. Նամակէն: Երկրորդ երեսին վրայ՝ հաստած մը քրմական պատերազմէն: Այս երկրորդ մասն որ սեւ լայն պիտի սփռէ Զնորի յիշատակն, վրան զի ունի կարեւոր ասորբութիւններ տպագրութիւնէն ու ցարժ ծանօթ ձեռագիրներէն: Եւ յոյժ հետաքրքրական յիշատակութեան մը՝ Աստղիկի պատկերութիւնն ՍԱՄԻՐՆԱՆ: Ստորեւ նշանակեալ կ'ընդօրինակենք այդ հաստածները, իւրաքանչիւրին զիմացը գնելով Ղեւոնդի (1832) տպագրութեան համեմատութիւնները, մէկ քանի ծանօթութիւններով:

Ձեռագիր Բերլին. Թղ. 64ա.

[Եւթի]նցէ զմհնան: Արդ իբրեւ եկաց ի գաւառն Պաղւանեսոյ յաւանն Գիտանեա. ի քաղաքագեաղի կուտա[ւ], անգամար ինչեւ մեծ յիժ քնակութիւնն, սմանք ի քրմանց Գիտանեա անդ հանգիպեցան. իբրեւ անեղիպացն յանմար եւ յանուրէն իշխանէն Հայտանէն, ապա արար (սիւ) զամանն ի ասեկ կ'ացն աշտի, եւ ի ասեկ կ'ացն Գիտանեա ինքէ ասեկ գաւառ եմք ի վաղիւն գաղց հանգերն Գրիգորիւ որ կորանկոց է զգին աստուածոց մեղոյ. փութեացեալ փաղէն հասանք ի վերայ. զի զաւարտել կարասուք յաղթել նենգաւ առաւ այսօր: զոր լուեալ քրմանց ժողովոցն ըզգարս ի բլրին ուր էր Աստղիկն . . . (յաւագ):

Ցպ. Ղեւոնդ. էջ 26: Ձեռագիր Սեբաստիայի:

Եւ եկեալ յերկրն Պաղւանեսոյ. ի յաւանն Գիտանեա մեծ Գիտանեա ի քաղաքագեաղի նէ ի քաղաքագեաղի կուտաւ անգամար ինչեւ:

Ցպ. Ղեւոնդ. էջ 26:

առ. սմանք ի քրմանց անդ հանգիպեցան: Եւ անգամար իշխանէն Հայտանէն, անեղիպացն յանմար եւ յանուրէն իշխանէն հաւանէն, ապա արար զամանն ի ասեկ կ'ացն աշտի եւ ի ասեկ կ'ացն Գիտանեա ինքէ ասեկ գաւառ եմք ի վաղիւն գաղց հանգերն Գրիգորիւ որ կորանկոց է զգին աստուածոց մեղոյ փութեացեալ փաղէն հասանք ի վերայ զի զաւարտել կարասուք յաղթել նենգաւ առաւ այսօր: զոր լուեալ քրմանց ժողովոցն ըզգարս ի բլրին ուր էր Աստղիկն . . . :

Ձեռագիր Բերլին. Թղ. 64բ.

. . . եւ ինքն քրեաց թուղթն առ Ղեւոնդ հայրապետն կետարեալ այտալն: Չար ի յաստուածաստ գաւառեւ եւ ի մարդկանէ փառաւորեալ անուան էր աստուածաբեալ հայրապետի Ղեւոնդեայ Սեբաստի կետարեալ:

¹ Անշուշտ ի Երւանդ, ինչպէս ունին տպագրութիւնը:

² Այս յիշատակութիւններն են որ ամէնէն անկէ հետաքրքրական կը գտնանք Ձեռագիրն: Ոչ միայն ՍԱՄԻՐՆԱՆ Աստղիկն պատմութեանը անուան է Զնոր ասորբութեան մահաբանութեամբ, այլ եւ լայն կը խոյն « աստղային արեւելեան », կործան գրուել ուղիւով Աստղիկի պատմութեան ուրիշ կենդանիներ, որոնք կը գտնուենք — քաղցր կիցորտ յաւանն մեծ կենդանի — Արաման (Թ. Արծր. Ա. Ե. 53. Գեարդ. 1887). Աստղաբանական Աճեւան. ցեղաց Գաղատայ լեռն վրայ (Երս. Մոմբիր. Գամ. Հ. 4. Էջ 301. ապ. Ղեւոնդ. 1843). Եւ հաւանաբար նաեւ Սեբաստիայէն ութ ժամ դեպ հիւսիս՝ Աստղիկ լեռն վրայ (Հ. Ղ. Ինճիզ. Հիւսիս. Հայաստ. Գ. 80): Կատարը այս վերին լեռն վրայ Սեպիկի կը Կոյն Սեբաստիայ եւ լրջակոյցի Լոյիքը, եւ ԵՐԵՎԱՆ Թագ. Յանքիները, քաղց կը սանձուին Աստղիկն միջհանրի մայրաքաղաքները: Կերպիւր ասորայ Սեպու. 24ին. անձամբ բարբառայ այս հիմունքը լեռն հովիտի մէջ, 2500 մետր բարձրութեամբ, փռանէ, որուն տարածութիւնը գաղաթը (ձիւթ՝ 3/4 ժամ) կործինով տարաբանութեամբ անմարտ յամարայ մը՝ երեք կողմէն լայնութեամբ քաղց կը մտնի ինքեւն: Աստղիկ լեռնին երկու ժամ հեռու է Պետրիքի թուրք գիւղը — ըստ Յայրապետացի՝ Պետակա — որուն երկուկողմէն մեծաքաղաքն էր Ս. ԱՄԻՐՆԱՆԱՅԻՆ, եւ ուր քաղց Սըրայ զերեքմանը կը պատահուի ՍԱՄԻՐՆԱՆ Գաղա թիւթիկն անունով: Զնոր անշուշտ մտնէ ծանօթեցնել իր Աստղիկ պատմական այս կենդանին, եւ երբ կը գրէ « աստղային արեւելեան », Աճեւանի համար, թերեւ « աստղային արեւմտեան » կը նկատէր Սեբաստիայը:

Հոյակապ քաղաքի[ք] ձերդ արդը ձեռնադրութենէդ առաջին թուղթի ողջունիւ եկիւնք: Եւ ի[՛] մերում ժամանակի կա[մայ]աւ եւ գործեաց զդ անշխան զորս քաղաք յաւար ի մէջ եւ ծանեար: Ծանուանդ կրկին իոյ գոհաթիւն Աստուծոյ մատուցանեմք, առաւել եւ ձեզ գորհուած թիւն, զի զքանն կենաց աննախանն շնորհեցեք երկրիս Հայոց, զմիշտորին Աստուծոյ եւ մարդկան, զորոյ կարագեանն Զօգնանու շնչարանն, որպէս ջնալի երկիրս Հայոց սորա գալտեամբս: որպէս Եօրգանան Բերիտառի գալտեամբն: Եւ զայն գիտութեան ազգաւ ձեզ ծանուցանեմք . . . :

Տպ. Վննետ. էլ 7:

Սնք. Հատակոտոր:

Պատեն առաջին Ս. Թուղթ առ Ղեւնդ Հայրագեան կեաւորս այս կեաւորի առ Ղեւնդիկն:

Ձառ ի վերուստ պատեալ եւ ի մարդկանէ զսեւի, երկոյ երանեալ տեսան եւ աստուածարեւոյ սրբոյ Հայրագեանից Ղեւնդայ, մեծաբն յե պատեալսն Հայրագա քաղաքից կեաւրեան քահանայապետ, առ ի ձեր արդ ձեռնադրութենէդ եւ ի մեր փառաբանացութենէս առաջին թուղթի ողջունի եւ քորութեամբ Հայոց ձեռնադրութեանց, եւ ապա բոլոր տիեզերաց:

Եղի՛ գոհանամ զի, որ Հայրագեան՝ որդիս թեամբն իւրով զմայալ յազգս մարդկան ի բնամբ ողջոյ իւրոյ միածնի որ դամեայն ազինս Հրաւիրեաց յերկային քաղաքն ի ձեռն առաքելական քաղաքութեան, յորում այսմ աշխարհի կարի առաւել մասն պարծանաց ձեռն Ձի երկրեան ամուլքն աստ

Տպ. Վննետ. էլ 7:

Սնք. Հատակոտոր:

կենայ, եւ արին սահմանի աստ կառաք եղան ըստ վիճակի Հոգւոյն բանի ի բաժնի ձեռն նորին շնորայ:

Եղալկացութիւն. — Ամիսփոխելով նորագիւտ Հատակոտորի մասին մեր գիտաղութիւնները, կ'եղալկացանք:

1. Թէ՛ Ձեների պատմագրութիւնը բոլորովն աղանաւան ձեւով մը կը ներկայանայ Պոլոսոյ եւ Ղեւնդիկի ապագիրներով, որոնցմէ վերջինը Հինդ ձեռագիրներու բազմաաւանդեամբ է եղան:

2. Թէ՛ Ցպագիրներն ու ձեռագիր Հատակոտորի իրարմ անկախ օրինակներ կը ներկայացնեն. Ղեւնդիկեան տիպը աւելի մաքուր է իբր գրչութիւն. ասկայն նորագիւտ ձեռագիրս կը թուի Համեմատարար աւելի Հարազատօրէն ներկայացնել սկզբնական բնագիրը:

3. Թէ՛ Առանց ձեռագրական խղճամտի Համեմատութիւններով վերականգնելու Ձեների բնագիրը, կարելի չէ արդէ եղալկացութեան Հասնիլ Ձեների անձին կամ գործին նկատմամբ:

4. Եւ Թէ՛ Ձեների երկատիրութիւնը, պատմական ու մատենագրական տեսակետով, շատ աւելի արժէք ունի, քան արշակի ինչի կու տայ եւս թագրէն՝ անոր պլանիւրպուստ ապագիր կամ ձեռագիր օրինակներու. անխառնափոխ ծնունդը եղող մեր նախապաշարունք:

14 Նոյնիսդին 1910.

Սնքաւտիւս:

ՏԱՍԽԻՄ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՍԱԿՆԵՆՍ

ՄԱՅԵՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

Enchiridion fontium historiae ecclesiasticae antiquae, quod in usum scholarum collegit CONRADUS KIRCH. Friburgi Br., Herder, 1910, 80, pp. XXIX—636. Գինն՝ Mark 8.—

Յատկապէս Հայ գրականութեան հետ թէեւ աղերս չունի Հատորս, բայց պատշաճ կը համարինք ներկայացնել զայն մեր Հայագիր ամսթիւամբ պարապով ընթերցողոյ՝ վստահ թէ անօգուտ պիտի չըլլայ այն իրենց:

1 Երկու Հատուածներու մէջ նախադասութիւններ կան ետեւառաջ գրուած են, կամ աւելի են՝ ապագիրներն ու բազմամասն: Իրողութիւն մը՝ որ ինքնին ցոյց կու տայ թէ Ձեների գործը ինչ աներեւակալիկ աղանաւանք կրած է, եւ որքան Հնուս. եւր ինչը բնագիրը ունենալէ, աղբիւրներու քննութեան ձեռնարկելու համար:

1 Ի ռայ կը թողնուր շարունակութիւնը. ինչպէս կը տեսնուի, Բերիլիսեան ձեռ. մէջ չկայ՝ Եղի՛ գոհանամ, սեւ մասը, զոր ունին թէ Սնք. հատակոտորն եւ թէ Ցպագիրը, ուսկից կը տեսնուի թէ Սնք. հատակոտորն ալ է ընծայեր Նազդին ձեռնորը:

Ն. Ս. Ա.

2 Կարգով միտաւ. յն. μεγάλων — մեծի, Ղեւնդիկեան տիպը կը ծանօթագրէ այսպէս. «Կի փութ եւեթ օրինակի Միգալաւ. այդ «միակ օրինակի, կ'անգիտակի անշխալ Հայոց, Բառագիրքը. 850 ի բառն Միգալաւ. Հմմտ. Աղաթ. ապ. Ղեւնդ. 1835. էջ 610. «Ղեւնդեան արեւմտահայոց մեծարայգիւտ մեզապի կեաւորս»:

3 Ճշգրտելով՝ փառաբանութիւնն, ըստ Ղեւնդիկեանին (Հմմտ. Հ. Բ. 1):

4 Պայտաւանի բառ չունի Հ. Բ. արգեօք աւելի ճիշդ է երբեք ապագիրութեանց (Վ.Պ.Ն. եւ Ղեւնդ.) պարծանաց ընթերցումը: